

**ПРАВОРОЗУМІННЯ (РОЗУМІННЯ ПРАВА):
ГНОСЕОЛОГІЧНІ ЗАСТОРОГИ**

**CONCEPTION OF LAW (UNDERSTANDING OF LAW):
GNOSIOLOGICAL LAPSUS LINGUAE**

**Кучук А.М.,
к.ю.н., доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ**

Стаття присвячена з'ясуванню можливості пізнання права. Автор висвітлює існуючі підходи до розуміння поняття «праворозуміння». Вказується, що європейська загальнотеоретична правнича наука не оперує поняттями «праворозуміння», хоча в її межах досліджується розуміння права; акцент переноситься на саме явище. Акцентується увага на тому, що право є елементом культури, відображає цінності і установки конкретного суспільства, тому його не можна пізнати лише науковими засобами.

Ключові слова: неуніверсальність права, право, розуміння права, соціокультурне явище, юридична наука.

Статья посвящена выяснению возможности познания права. Автор освещает существующие подходы к пониманию понятия «праворозуміння». Указывается, что европейская общетеоретическая юридическая наука не оперирует понятием «праворозуміння», хотя в ее пределах исследуется понимание права; акцент переносится на само явление. Акцентируется внимание на том, что право является элементом культуры, отражает ценности и установки конкретного общества, поэтому его нельзя познать только научными средствами.

Ключевые слова: неуніверсальность права, правопонимание права, социокультурное явление, юридическая наука.

The article is devoted to elucidation of possibility of cognition of law. The author enlightens the existing approaches to cognition of the notion «understanding of law». Usually, understanding of law is regarded as a scientific category revealing the process and the outcome of the purposeful activity of a human being towards understanding of law, its perception (evaluation), attitudes towards it as an indivisible social phenomenon. Although the term «understanding of law» is not generally accepted, some scholars believe that there should be separation of conception of law and understanding of law, because the first notion «reflects perception of law at professional legal level, that is, conception of law reflects comprehension of law and its formalization in mind happening in legal awareness of a lawyer», and the latter is the reflection of «attitude of every person towards that that is law».

It is noted that the European general and legal science does not operate with the notion «cognition of law», although the conception of law is studied within it; attention is paid to the phenomenon itself and not to the «mechanical scheme»: subject of cognition – object of cognition – means of cognition – outcome of cognition. Thereafter «scientific category», «purposeful activity» and «outcome of cognition» are not in question. Similar approach concerning definition of legal notions, namely the rule of law, is used by the European Court of Human Rights. The Court gives (describes) qualities (features) of some phenomenon and does not try to suggest a «stiff form» of the definition. Moreover, the European Court of Human Rights quite often calls to the necessity of dynamic and evolutionary interpretation, because law is «living», dynamic and social and cultural phenomenon.

For the European legal science it is important the understanding of the phenomenon which is named «law», but not focusing on the scheme: subject of cognition – object of cognition – means of cognition – content of cognition; the application of law is important, but not scholastic theorization.

Attention is focused on the fact that law is an element of culture, reflects values and system of a particular society and it is not possible to cognize it due to only scientific means.

Key words: non-universality of law, law, understanding of law, social and cultural phenomenon, legal science.

Одним із самих простих питань, як здається, є питання: «Що таке право?». Кожен правник давав на нього відповідь, хоча б у період вивчення юриспруденції. Однак, і до сьогодні чіткої і однозначної відповіді на нього не існує (і навіряд чи може існувати). Це питання піднімається час від часу, не втрачаючи своєї гостроти, особливо у перехідні періоди розвитку суспільства, часи реформ. За таких обставин, прагнучи відносної стабільності, хоча б якоїсь впевненості у майбутньому, звертаються до права як до можливого засобу забезпечення таких спонукань (не можу не відмітити, що трансформаційне становище у суспільстві спричиняє і масове захоплення релігією, в якій людина знаходить прихисток, покладаючись на волю надприродної, доволі часто трансцендентної, сили). Зважаючи на вказане, доволі закономірною є актуалізація питання розуміння права для вітчизняної юридичної науки. Прагнення відійти від нормативістської спадщини Радянського Союзу (в якій право розумілося як сукупність правил людської поведінки, що установлюються державною владою, як владою пануючого у суспільстві класу, а також звичаїв і правил співжиття, які санкціоновані державною владою і які реалізуються в примусовому порядку за допомогою державного апарату, з метою охорони, закріплення і розвитку суспільних відносин і порядків, вигідних і ба-

жаних для пануючого класу [1, с. 40-41]), проголошення європейського напрямку розвитку, участь у інтеграційних процесах, намагання провести державно-правові реформи актуалізують проблематику розуміння права.

Серед зарубіжних вчених, що займалися висвітленням вказаної тематики слід згадати такі прізвища, як Р. Алексі, Ж. Бертель, Р. Дворкін, Б. Леоні, Д. Ллойд та ін.

Значний внесок у розв'язання проблематики, що розглядається, зробили такі вітчизняні науковці як М. І. Козюбра, П. М. Рабінович та ін. Як акцентує увагу П. М. Рабінович у одній з останніх публікацій, присвяченій тематичі право розуміння, «мною вже протягом щонайменше п'яти років обстоюється інакша інтерпретація означеного явища. А саме: праворозуміння – це відображення у людській свідомості за допомогою поняття, позначуваного терміном «право» (або ж іншим однозначним з ним словом чи символом), того явища, котре оцінюється певним суб'єктом як корисне для задоволення його потреб існування та розвитку і забезпечується соціальними обов'язками інших суб'єктів. Тобто йдеться про самоз'ясування (інтерпретацію) того, що, власне, відображається поняттям, позначеним словом «право»...», при цьому автор наголошує, що погребове праворозуміння «дозволяє пояснити історичну принципову нездоланність змістовної плюралістичності

праворозуміння навіть у межах одного суспільства (а тим більше – у різних правових системах чи в їх «сім'ях») – причому не тільки в минувшині, а й у сучасності та, гадаю, у майбутньому» [2, с. 15].

Особливо слід відмітити наукову статтю М. І. Козюбри «Праворозуміння: поняття, типи та рівні», в якій автор акцентує увагу на неправильності висвітлення праворозуміння суто з наукового погляду, без врахування ціннісних установок і уявлень. М. І. Козюбра вказує, що не дивлячись на доволі посилену увагу до проблеми праворозуміння «у вітчизняному (та й пострадянському, загалом) правознавстві, що має під собою об'єктивні підстави, чимало питань, пов'язаних з цією проблемою, залишаються належним чином не з'ясованими» [3, с. 13].

Метою статті є висвітлення факторів гносеології права.

На сьогодні у вітчизняній юридичній науці існує значна кількість визначень праворозуміння. Так, наприклад, на думку С. І. Алаіс, «Праворозуміння – наукова категорія, яка відображає результат процесу пізнання сутності права. Сутністю права є внутрішня цілісність усіх його багатоманітних якостей (властивостей). Пізнання права – оволодіння ними, їх розкриття» [4, с. 6].

Подібне визначення наводить і О. І. Дунас: «Праворозуміння – це наукова категорія, що відображає процес і результат цілеспрямованої розумової діяльності людини, її пізнання права, його сприйняття (оцінку) й ставлення до нього як до цілісного соціального явища» [5, с. 10].

Вказані визначення викликають деякі зауваження. Сам термін «праворозуміння» не є загальноприйнятним. Праворозуміння у широкому сенсі розглядається як інтелектуальна діяльність компетентних осіб, спрямована на пізнання сутності та змісту права, а також сукупність правових знань, отриманих у результаті такої діяльності [6, с. 176].

На думку окремих науковців, необхідним є розмежування праворозуміння і розуміння права, адже перше з понять «відображає сприйняття права на професійному юридичному рівні, тобто праворозуміння відображає осмислення права, а також його формалізацію у свідомості, яка відбивається у правосвідомості юриста», а останнє – є відображенням «ставлення кожної людини до того, що таке право» [7, с. 144]. Хоча сам автор наголошує на умовному характері такої відмінності.

Сумнівним видається і твердження про можливість розрізнення праворозуміння і розуміння права, виходячи з розмежування професійної та буденної (за висловленням С. С. Алексєєва – масової) правової свідомості. Як вказував С. С. Алексєєв «масова правосвідомість є по своїй суті повсякденним розумінням права, в якому до того ж дуже значна роль соціально-психологічних компонентів – емоцій, настроїв та ін. У той же час було б помилковим розглядати масову правосвідомість як явище нижчого порядку. І не тільки тому, що в неї можуть впроваджуватися елементи наукового і навіть професійної правосвідомості... Основне, що необхідно підкреслити, характеризуючи значення масової правосвідомості, полягає у власній її цінності, в тому, що вона так само, як і інші форми правової ідеології, зовні виражає потреби суспільного життя, безпосередньо соціальні права (домагання) є носієм пануючого в суспільстві почуття права і законності» [8, с. 212].

Додам, що в межах англо-американської правової сім'ї існує таке явище як нуліфікуючий вердикт (англ. «*judi nullification*»): коли суд присяжних може виправдати осіб, які юридично є винуватими у вчиненні злочину (на це вказують наявні у справі докази), але заслуговують на звільнення від юридичної відповідальності. Як вказує А. А. Солодков «нуліфікуючий вердикт ... в останні роки мав місце у кримінальних провадженнях стосовно вбивств, незаконної евтаназії тощо. Нині право присяжних на винесення виправдувального вердикту, який суперечить наведеним доказам, визнається невід'ємним правом присяжних, важливою гарантією прав і свобод людини

і громадянина. Але, в той же час, переважна більшість суддів та юристів досить скептично відносяться до існування такого права, саме тому судді завжди намагаються довести до присяжних те, що вони є виключно «суддями факту» і мають в процесі прийняття вердикту спиратися виключно на доведені факти, а не на емоції або на власне суб'єктивне розуміння гуманності» [9, с. 23].

До цього слід додати загальновизнане положення, яке є складовою демократії: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування». Інтерпретуючи це положення, Конституційний Суд України зазначив, що влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії у порядку, визначеному Конституцією та законами України, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України. Результати народного волевиявлення у визначених Конституцією та законами України формах безпосередньої демократії є обов'язковими [10].

Зважаючи на вказане, цілком доречними є питання, поставлене М. М. Бедрієм: «Було б складно відшукати об'єктивного правознавця, який наважиться б авторитетно заявити, що взаємозв'язок і взаємообумовленість народу та права – це фікція, яка не має жодних підстав. Інакше б йому довелося таку тезу підтвердити науковими доказами, яких знайти неможливо і, зрештою, непотрібно. Безсумнівно, зв'язок між народом і правом існує реально й об'єктивно. А тому постає питання: у чому полягає зв'язок між народом і його правом?» [11, с. 281].

Слід зауважити, що європейська загальнотеоретична правнича наука не оперує таким поняттям як «праворозуміння», хоча в її межах досліджується розуміння права, відтак акцент переноситься на саме явище, а не на «механістичну схему»: суб'єкт пізнання – об'єкт пізнання – засоби пізнання – результат пізнання. Відтак і не йдеться про «наукову категорію», «цілеспрямовану діяльність», «результат пізнання». Більш того, проводячи паралелі із розумінням західними правниками правової культури, не може не згадати слова Р. Міхаєльса про те, що правова культура інтенсивно дискутується науковцями приблизно протягом останніх 20 років, особливо у зв'язку з європеїзацією приватного права. Часто національна правова культура розглядається як перешкода європейському приватному праву; а європейська правова культура розглядається як його передумова. І, як акцентує увагу автор, те, що власне мається на увазі під терміном «правова культура» часто залишається незрозумілим: правова культура вважається важливою, а от точне її визначення – ні. Більше того, проблеми іманентні концепції культури, за які бралися споріднені дисципліни – особливо антропологія та соціологія – у значній мірі ігноруються [12].

Як відомо, подібний підхід використовується і Європейським судом з прав людини щодо визначення правових понять, зокрема, поняття верховенства права. Суд наводить (описує) властивості (риси) явища, а не прагне надати «застиглу форму» дефініції. Більш того Європейський суд з прав людини сам доволі часто вказує на необхідність динамічного та еволюційного тлумачення, адже право – «живе», динамічне, соціокультурне явище.

Таким чином, для європейської правничої науки важливим є розуміння самого явища, що позначається терміном «право», а не зосередження уваги на схемі: суб'єкт пізнання – об'єкт пізнання – засоби пізнання – зміст пізнання; значення має застосування права, а не схоластичне теоретизування.

Пов'язано це передусім із природою права. В. В. Лапасва, посилюючись на С. С. Алексєєва, вказує, що термін «право», який отримує часом широке повсякденне зна-

чення, в науковому відношенні охоплює явища якісно різні, що відносяться до різних, часом віддалено розташованих одна від одної сфер життя суспільства. Подібне уявлення про те, що поняття права може включати в себе різні смисли (що, по суті справи означає, що поняття права як такого, тобто як судження про найбільш істотні, сутнісні ознаки явища, не існує) в останні роки стало дуже популярним в російській теорії права [13, с. 19].

Право не є якимсь штучним утворенням, а є результатом життєдіяльності суспільства, є елементом культури останнього. П. Сандевуар писав, що кожна політична система, кожна держава продукує особливе право відповідно своїх особливостей, рівня розвитку, своєї філософії, ідеології, вірувань і устремлінь. Право будь-якого суспільства – унікальне, воно є вираженням особливої концепції громадського порядку, яку встановило у себе це суспільство і вказує на ту роль, яку це суспільство відводить праву. Право, таким чином, є відображенням суспільства [14, с. 3].

Неуніверсальність права є об'єктивною умовою неможливості однозначно визначити зміст права. Правовий поліцентризм дозволяє говорити про особливості праворозуміння відповідного народу. Для однієї цивілізації правом є звичай, для другої – релігійна норма, для третьої – правосвідомість тощо. Тобто, єдиного розуміння права не може бути вже через особливості менталітету народу.

Як вказує М. І. Козюбра: «Право настільки складний, багатобарвний, багатогранний, багатомірний і багатозначний феномен, в якому так тісно переплітаються духовні, культурні і етичні засади, внутрішньодержавні і міжнародні, цивілізаційні і загальнолюдські аспекти, наукова істина і цінності добра і справедливості, досягнення правової теорії і практичний юридичний досвід, правові ідеали, інституціонально-нормативні утворення і правові відносини, що втиснути все це у рамки якоїсь універсальної дефініції просто не можливо. У вітчизняному ж правознавстві за попередньою традицією пошук єдиного визначення права все ще нерідко зводиться в фетиш» [3, с. 10].

Додам, що у вітчизняній юридичній науці в останні роки все частіше проводяться паралелі між релігією і правом, бог розглядається як першоджерело прав людини

(права). Зокрема, згадаю працю Р. А. Папаяна «Християнські корені сучасного права», в якій розглянуто основні права людини – природно-правові норми, записані в Біблії, починаючи з днів творіння і діючі протягом усіх біблійних подій. Право на життя, свобода особистості, свобода слова, право на сім'ю, на працю, на власність розглянуті як іманентності людини і осмислюються в їх духовному аспекті. Важливе місце в дослідженні займає розгляд паралелей між структурою земної і небесної влади, біблійними і сучасними уявленнями про поділ влади [15]. Нагадаю, що навіть у Преамбулі Основного закону України зазначається: «Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, ... усвідомлюючи відповідальність перед Богом... приймає цю Конституцію – Основний закон України» [16]. Хоча в ст. 35 Конституції закріплено: «Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова» [16]. Як вказує наведене вище, не зважаючи на відсутність єдиного розуміння поняття «душа», «бог» і т.п., це не є перешкодою для провадження відповідних правових досліджень. В цьому випадку поняття права можна порівняти саме з поняттям душі. Головне – не наявність дефініції душі, не встановлення суб'єктів пізнання, засобів пізнання, результатів пізнання, а її спасіння.

Таким чином, європейська правнича наука, не відволікаючись на виокремлення поняття «праворозуміння», наведення його дефініції, визначення структури наукового пізнання: суб'єкт – об'єкт – засоби – результати, зосереджує увагу на самому праві (при цьому, знову ж таки, не формулюючи «єдино правильної» дефініції), вказуючи на мінливість суспільних відносин, а відтак і права, на необхідності динамічного і еволюційного тлумачення, на відшукуванні права. Радянська ж традиція звести право до приписів законодавства, а пізнання права – до об'єктів юридичної науки приречена на невдачу. Право, зважаючи на те, що воно є елементом культури, відображає цінності і установки конкретного суспільства, не можна пізнати лише науковими засобами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вышинский А. Я. Вопросы теории государства и права / А. Я. Вышинский. – Изд. 2. – М. : Государственное изд-во юрид. лит., 1949. – 206 с.
2. Рабінович П. М. Людські потреби – глибинний визначальний чинник праворозуміння / П. М. Рабінович // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 4 (79). – С. 14–24.
3. Козюбра М. І. Праворозуміння : поняття, типи та рівні / М. І. Козюбра // Право України. – 2010. – № 4. – С. 10–21.
4. Алаїс С. І. Проблема праворозуміння в основних школах права : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.01 «теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / С. І. Алаїс ; Національна академія внутрішніх справ. – К., 2003. – 20 с.
5. Дунас О. І. Наукові підходи щодо визначення соціальної природи права / О. І. Дунас // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – Том 26 (65). – № 2–2. – С. 10–16.
6. Стеценко С. Праворозуміння : співвідношення теорії та юридичної практики / С. Стеценко // Право України. – 2010. – № 4. – С. 176–181.
7. Бехруз Х. Праворозуміння, розуміння права і правова система / Х. Бехруз // Право України. – 2010. – № 4. – С. 143–147.
8. Алексеев С. С. Общая теория права : В 2-х т. Т. I. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1981. – 360 с.
9. Солодков А. А. Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних в Україні : Дис. ... канд. юрид. наук за спец. : 12.00.09 / А. А. Солодков ; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2015. – 219 с.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 05 жовтня 2005 року № 6-рп/2005 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 41. – Ст. 2605.
11. Бедрій М. Народ і право : взаємообумовленість і взаємозв'язки / М. Бедрій // Публічне право. – 2013. – № 2. – С. 281–287.
12. Michaels R. Legal Culture / R. Michaels [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3012&context=faculty_scholarship.
13. Лапаева В. В. Типы правопонимания : правовая теория и практика : Монография / В. В. Лапаева. – М. : Российская академия правосудия, 2012. – 580 с.
14. Сандевуар П. Структура правовой системы : государственное право и частное право / П. Сандевуар. – М. : Французская Организация Технического Сотрудничества, 1994. – 64 с.
15. Папаян Р. А. Христианские корни современного права / Р. А. Папаян. – М. : Издательство НОРМА, 2002. – 416 с.
16. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.